

Sangražinį veiksmažodį *bespausdinti* reikšme „prispausti, prislėgti“ vartojo M. Mažvydas:

Spausdinimo sąvokai pavadinti K. Širvydas trečiajame žodyno leidime vartojo pagal G. Knapskio „Thesaurus Polonolatinograecus“ (1621) sudarytus žodžių junginius – *mokslas išspaustuvės |drukarska nauka. Typographice|; išspaudimas literu |druk. Expressae metallo literae charta impressa literis|*.

XVIII a. spausdinimo sąvoka buvo nusakoma skoliniu *druka* (ŽCh), o XIX a. ne tik šiuo skoliniu (N, K, S. Dauk, I, LC1886, 40), bet ir lietuvišku atitikmeniu *spauda* (N, K, Al884, 318).

Spausdintų leidinių knygų visuma pirmiausia buvo vadinama skoliniu *drukas* (M, I, A. Baran). Lietuviškas atitikmuo *spauda* įsigalėjo negreitai. F. Kuršaitis „Deutsch-Littauisches Wörterbuch“ (1870.I.5) vartojo hibridą *drukavonė* „spausdinimas“, o aušrininkai *drukavonę* pakeitė *spausduvyste* (1884, Nr. 96). Kaip minėjome, vietoje skolinio *druka* „spausdinimas“ vienas pirmųjų lietuvišką atitikmenį *spauda*⁶ pavartojo G. Neselmas „Wörterbuch ber Littauischen Sprache“. Iš G. Neselmano žodyno žodis *spauda* pateko į F. Kuršaičio⁷ „Littauisch-deutsches Wörterbuch“, žurnalą „Aušra“ (1884, 318).

Žodį *spauda* nauja reikšme „knygų ir periodikos visuma“ pirmiausia vartojo „Aušra“ (1885, 75), o vėliau ir J. Balvočius. Literatūrinėje kalboje žodį *spauda* abiem reikšmėm, atrodo, įtvirtino K. Būga.

L. Ivinskis lenkų-lietuvių kalbų žodyne pirmiau rašė skolinius *druka, drukas*, o paskui žodžių junginius *spaudimas knygu, spaudimas rašto*, S. Daukantas lenkų-lietuvių žodyne lietuviškam deriniui *spaudimas* suteikė pirmenybę, o skolinį *druka* vartojo kaip sinonimą.

Skolinys *drukas* „šrifto, spaudmenų“ reikšme akademinio „Lietuvių kalbos žodyno“ kartotekoje yra užrašytas tik iš Rytų aukštaičių tarmių. Šriftui, spausdintai raidei žymėti gerą atitikmenį *spaudmuo* vienas pirmųjų yra davęs J. Baronas „Rusų-lietuvių kalbų žodyne“ (1923).

K. Pakalka

KAIP BUVO RENGiami LIETUVIŠKI BOTANIKOS TERMINŲ ŽODYNAI

Isteigus Lietuvoje dvi aukštąsias mokyklas (Lietuvos Universitetą Kaune 1922 m. ir Žemės ūkio akademiją Dotnuvoje 1924 m.), kuriose buvo dėstoma botanika, dėstytojai susirūpino biologijos terminologijos ir augalų nomenklatūros suvienodinimu. Iniciatyvos tuo reikalu 1926 m. ėmėsi prof. L. Vailionis. Jo rūpesčiu 1927 m. buvo sudaryta Botanikos žodyno komisija iš 10 narių – jos sudėtyje buvo visų botanikos šakų atstovai: 8 iš Kauno Universiteto ir 2 iš Ž. ū. akademijos. Jos pirmininku buvo J. Vailionis, sekretorium – J. Dagys. Tam tikru atsišaukimu pakvietus įvairius botanikos terminologijos klausimais besidominčius asmenis (biologus, gydytojus, farmacininkus, kalbininkus, miškininkus

⁶ Žodį *spauda* „atramos“ reikšme pirmasis yra pavartojęs K. Širvydas knygoje „Punktai sakymų“ (II, 1644).

⁷ F. Kuršaitis žodį *spauda* traktavo kaip nežinomą iš Rytų Prūsijos tarmių ir žymėjo laužtinuose skliausteliuose.

ir kt.) talkininkauti žodyno ruošimo darbe, atsiliepė keletas asmenų, atsiųsdami senos literatūros ir rankraščių su augalų vardais. Žodyno komisijos darbą materialiai rėmė Lietuvos Kraštotyros Draugija.

Iš surinktos literatūros sudarinėti Botanikos Žodyno kartoteką buvo pavesta už tam tikrą atlyginimą J. Dagiui, tuo metu biologijos specialybės III kurso studentui. Kartoteką sudarant, buvo imami pagrindan lotyniški augalų vardai, įrašomas šeimos pavadinimas, lietuviški, vokiški, rusiški, lenkiški ir latviški atitinkamo augalo vardai. Toliau nurodoma to augalo augimvietė, išplitimas, praktinis panaudojimas ir žydėjimo laikas.

Pagrindiniai augalų vardams rinkti mūsų panaudoti šaltiniai buvo šie: 1) D-ro J. Staugaičio „Žodynas botaniškų vardų“, sudarytas Šakiuose 1891 m., 2) J. Pabrėžos „Botanika arba Taislius auguminis“, išleista JAV, Shenandoah Pa, 1900 m., 3) P. Matulionio „Žolynas“, II dalis, Vilnius, 1906, 4) L. Ivinskio kalendoriai (1846—1866) ir 5) D-rò K. Griniaus „Botanikos Žodynas“, lietuviškai lotyniškoji dalis. Tai buvo augalų vardai, surinkti iki 1904 m. iš literatūros ir žmonių kalbos Marijampolės—Pilviškių apylinkėse.

Iš senųjų lietuvių kalbos žodinių (Širvydo, Neselmano, Kuršaičio, Milkės ir kitų) augalų vardus pilnai buvo surinkęs ir kruopščiai surašęs J. Staugaitis, aktyvus visuomenininkas ir didelis lietuvių kalbos mėgėjas. Jo sudarytame Botanikos žodyno rankraštyje, sutvarkytame pagal lotyniškus augalų vardus, lietuviškieji atitikmenys surašyti stulpelio pavidalu, po kiekvieno sutrumpintai nurodant šaltinį, iš kurio paimtas tas žodis. Kai kuriems augalams pavadinti surinkta net po kelias dešimtis sinonimų. Imsime pavyzdžiu *Myosotis palustris* — *pelkinę neužmirštuolę*. Jai J. Staugaičio žodyne randame 21 vardą, būtent: *dangaus ašarikas* J, *dangaus ašarikė* Ch, *geltžolė* K₂ (Coadj), Ch, *gelžolė* K₂ (Coadj.), *miego žolė* J (N), *minėtenė* Mat, *minetenės pelkinės* Iv, *minietenė* Al (žem), *minietenė pelkinė* Iv, *naktibalda* Mat, *nemiršėlės* Iv, *neužmiršikė* Ž, *neužmiršk manęs* B (Ek), *rasutės* St (Plokščiai), *saulės ašarėlės* St, *varlakutės* (apie Alvita), *varlės ašarėlės* K.G., *varnakutis* Al, *vergismeinė* K₁, *žaidra* Ch, *žaidros žolikės* J (Prök). Iš pateiktų vardų tik 2 paties J. Staugaičio iš žmonių gyvos kalbos surinkti (*rasutės* ir *saulės ašarėlės*) ir kiti du K. Griniaus ranka prirašyti, iš žmonių girdėti (*varlakutės* ir *varlės ašarėlės*), kiti 17 iš literatūros. Iš kitų šaltinių mes dar radome tam pačiam augalui: *katrytės* (Pn), *landonės žolė* (Pet), *varlakojė* (Klv), *varliakėliai* (Kėd), *varlių rūtelės* (Pn). Tuo būdu jau 26 vardai susirinko, iš kurių Botanikos žodyno komisija turėjo išrinkti geriausį ir pripažinti jį pagrindiniu, o kitus arba palikti sinonimais, jiems pritaikius dabartinę lietuvių kalbos rašybą, arba visai išleisti kaip klaidingus. Tokie geriausio vardo išrinkimai buvo daromi Botanikos žodyno komisijos posėdžiuose, o pataisymai kalbos atžvilgiu atlikti redaktoriaus, abejotinais atvejais pasikonsultavus su kalbininkais J. Balčikoniu ir Pr. Skardžium.

Kai kurie augalų vardai J. Staugaičio Botanikos žodyno gale surašyti be lotyniškų pavadinimų, nes autorius nežinojo arba abejojo, kur juos įsprausti. Tokių vardų sąrašas, nurodant, iš kur jie paimti, užima 18 puslapių. Kai kuriems nurodyti vokiški atitikmenys arba parašyta, kam jie naudojami. Štai keli pavyzdžiai. *Aklys* — vaistas galvijams nuog tinimo po liežuvio: sugrūdus reik su išrūgomis ar actu sumaišius po liežuvio trinti ir duoti su ėdesiu. *Bajoras* — vais-

tas dėl karvių, kad nelabos akys neužkerėtų ir nepagadintų pieno: pavasaryje, išleidžiant jas į ganyklą, su verba sumaišo tą žolę ir užsmilko. *Besotė* – kuri su jos uogomis užgirdo, tas gauna „besotes“: valgo ir valgo ir liekti be soties ir silpnas. *Bulbė laukinė* – vaistas nuo tridos mažų vaikų; džiovintas žoles virin ir geria. *Dantažolė* – šaknis yra vaistas nuo didžiausio dantų gėlimo: su cukrumi sutrynus, su vata ant danties tverti. *Drugė, drugžolė* – vaistas nuo drugio: pradedant krėsti, smilkina su jaja ant žarijų, arba jų viralą geria. *Godas* – vaistas žmogui ir gyvuliui: su virintomis šaknimis kad užgirdo, tai labai godžiai arba besočiai ėda. *Kepurnink's* – kad kaltūnas metasi po rankas ir kojas, reik iš jų arbatą gerti – rytais-vakara, o tada jis susimes į galvos plaukus. *Koklis* – vaistas karvėms, kad smetonos daugiau duotų; taipgi šutina juo puodus, kad smetoną pataisytų. *Lagerstas tikrasis* – vaistas dėl nupenėjimo ir nutukimo ožkų. *Ritžolė* – vaistas karvėms, kad nesilaužytų pasibėgus. *Silpnažolė* – vaistas seniems žmonėms nuo sunkaus dusulio. *Trukžolė* – vaistas nuo patrukimo ir pasiteriojimo. *Vengrykštis, vengrukštis* – nuo slogų, nuvaro 9 ligas. *Žmogžolė* – vaistas nuo silpnumo. Iš šitų paaiškinimų matome, kad J. Staugaitis rinko medžiagą ir apie augalų vartojimą liaudies medicinoje.

D-ro K. Griniaus Botanikos žodynas, kartotekos pavidalu stambiose skardinėse dėžėse abėcėlės tvarka išdėstytas, mums irgi davė daug naujos medžiagos. Jame, kiek atsimenu, buvo ir tautosakos elementų, susijusių su augalų vardais. Tame žodyne taip pat buvo augalų vardų, kurių mokslinis (lotyniškas) pavadinimas autoriui nebuvo žinomas, pvz., *stypžolės* – tai žolės, kai kurių vyrų vartojamos kaip afrodisiacum.

J. Pabrėžos žodyną mes vartojome iš Amerikoje išleisto į bendrinę kalbą pertaisyto teksto. Jame, be abejo, buvo kai kurių netikslumų, nes sudarytojas ne visur sugebėjo žemaičių tarmę ir savotišką J. Pabrėžos vartotą transkripciją tiksliai į bendrinę kalbą pervesti. Kai kuriuos iškrepimus atitaisyti mums padėjo stud. Bielinio iš Vrublevskio bibliotekoje buvusio rankraščio tiksliai nurašytas ir L. Vailioniui atsiųstas J. Pabrėžos botanikos žodynėlio nuorašas (nors autorius jame nebuvo nurodytas). J. Pabrėžą mes laikėme didžiausiu autoritetu augalų vardų daryboje, nes jis buvo šio darbo pradininkas, davęs Lietuvos žiediniams augalams pilną nomenklatūrą. Tiesa, jo parinktuose augalų varduose pasitaiko polonizmus, pvz., našlaitė vadinama *piolka* (ln. *fiolek*), nasturtė – *nasturcija* arba *misturcija* (ln. *nasturcia*). Bet iš liaudies lūpų surinktų pavadinimų jo „Botanikoje arba Taisliuje auguminiame“ labai daug. Iš lotynų kalbos verstiniai augalų vardai Pabrėžos žodyne irgi gana geri, pvz., *bokštytė* (Turritis), *česnakūnė* (Alliaria), *driežlielė*, arba *gyvatsnapė* (Ophioglossum), *dumblė* (Limosella), *nenaudė* (Adoxa), *vanagė* (Hieracium), *vilkakojė* (Lycopus), *šimtūnė* (Centunculus), *undgrakšta* (Hydrocharis) ir kt. Labai gerai, kad J. Pabrėža panaudojo daugeliui augalų pavadinti lietuvių mitologinius vardus, pvz., Jasione montana gavo bičių deivės *Austėjos* vardą, Festuca – ėriukų dievo *Eraičino*, Sisymbrium – požemių dievo *Pokliaus*, samanų gentis Bryum – samanų dievo *Silnyčio* vardą. Jeigu katalikų kunigas rado galimu palaikyti žmonių atmintyje pagoniškų dievaičių vardus, tas rodo jo didelį patriotizmą, paskatinusį jį išsaugoti nykstančius mūsų kalbos deimančiukus.

Botanikos žodyno komisija aukštai vertino ir Lietuvos miškininkų mokytojo prof. P. Matulionio indėlį augalų vardynui nustatyti. Jo „Žolyne“ radome apie

2000 augalų vardų. P. Matulionis, šį vardyną sudarydamas, rėmėsi daugiausia J. Pabrėžos nustatyta augalų nomenklatūra, bet daug ką ir papildė. Kai kuriuos J. Pabrėžos įvestus augalų vardus P. Matulionis buvo šiek tiek pakeitęs, pvz. *Mespilus* gentį, Pabrėžos pavadintą *šliandra* (*szlądra*) jis pertaisė į *šliaudrą* (o gal tai buvo korektūros klaida). *Andromeda* gentį J. Pabrėža vadino *balžuva*, o P. Matulionis pertaisė į *balažuvę*. *Chara* gentį, Pabrėžos raštuose vadinamą *šaltinute*, Matulionis pakeitė *šaltinuole*.

Botanikos žodyno komisija neapsiribojo vien literatūriniais šaltiniais, bet stengėsi ir iš gyvosios kalbos augalų vardyną papildyti. Beveik visi šios komisijos nariai pateikė rinkinius augalų vardų, girdėtų savo gimtinėje. Be to, daug pasidarbavo, rinkdamas augalų vardus, doc. J. Elisonas, ilgą laiką dirbęs Panevėžio gimnazijoje gamtos mokslų dėstytoju. Jis įpareigodavo savo mokinius vasaros metu rinkti herbarus ir jų lapų etiketėse įrašyti, kaip vietiniai žmonės tą augalą vadina. Tokių herbarinių lapų labai daug (apie du tūkstančius) buvo Panevėžio gimnazijos ir Mokytojų seminarijos gamtos kabinetuose. Direktorius J. Elisonas maloniai leido man tuos herbarus peržiūrėti ir augalų vardus iš jų nusirašyti (su tiksliais nurodymais, iš kurios apskrities ir valsčiaus tie vardai surinkti). Taip pat Biržų rajono pradžios mokyklų inspektorius J. Alekna išrodė man savo mokinių Biržų apskrityje surinktą gražų herbarą, kuriame buvo gana daug lietuviškų augalų vardų.

Šitaip buvo surinkta ir kartotekos pavidalu apiforminta medžiaga, kurią paskui, 1929–1933 m. Botanikos žodyno komisija apsvartė, daugeliu naujų vardų papildė, o jos sekretorius tekstą paruošė spaudai. Ilgai buvo ieškota leidėjo šiam gana stambiam veikalui, bet tas ieškojimas nedavė vaisių. Pagaliau Botanikos žodyno komisijos pirmininkas prof. L. Vailionis ryžosi pats savo lėšomis šį darbą išleisti, ir jis 1938 m. išėjo iš spaudos. Taigi, nuo darbo pradžios iki žodyno pasirodymo I dalies (augalų vardyno) pasirodymo praėjo 12 metų.

Tolimesnis darbo baras buvo Botanikos terminų (augalų anatomijos, morfologijos, ekologijos, fitopatologijos, fiziologijos, genetikos ir geobotanikos) žodyno ruošimas. Jis buvo pradėtas 1939 m. Kadangi prof. L. Vailionis tais metais mirė, tai Botanikos žodyno komisijos pirmininku tapo prof. V. Vilkaitis ir ėjo tas pareigas iki 1941 m. Komisija buvo papildyta 2 nariais: E. Gimbutiene genetikos terminams ir J. Raukčiu – miškininkystės terminams rinkti.

Didysis Tėvynės karas šį darbą nutraukė. Jis buvo atnaujintas 1945 m. LTSR MA Biologijos instituto Botanikos sektoriaus iniciatyva. Doc. M. Natkevičaitė-Ivanauskienė ir S. Čižauskaitė rinko botanikos terminus iš literatūros trejetą metų. 1950 m. įsisteigus Visasąjunginės botanikų draugijos Lietuvos skyriui, Botanikos žodyno ruošimui vadovauti buvo pavesta šios organizacijos valdybai. Botanikos žodyno komisija buvo perorganizuota, papildant ją naujais nariais. Jos sudėtinį įėjo iš Vilniaus Valstybinio universiteto botaninių katedrų (A. Minkevičius, P. Snarskis, M. Ivanauskienė, P. Bluzmanas, I. Šarkinienė), iš Vilniaus Pedagoginio instituto (V. Galinis), iš Kauno Botanikos sodo (K. Grybauskas, A. Urbonas), iš Miškų technikumų (J. Gelaževičius). Į komisijos posėdžius, svarstant terminus, buvo kviečiami ir MA Lietuvių kalbos ir literatūros instituto Terminologijos komisijos nariai: J. Kruopas, N. Grigas, A. Balašaitis ir K. Gaivenis. Komisijai

pirmininkavo J. Dagys. Žodyno komisija posėdžiavo apie 10 metų. Tuose posėdžiuose visus terminus patvirtinus, tolimesniame etape pagal Botanikos instituto planą šis žodynas buvo redaguojamas; redakcinė komisija: vyr. redaktorius J. Dagys ir nariai: A. Lekavičius ir V. Mališauskienė. Žodynas buvo galutinai paruoštas 1962 m. ir įteiktas „Minties“ leidyklai, kuri jį išleido 1965 m. Išleistas „Botanikos terminų žodynas“ faktinai yra anksčiau išėjusio „Lietuviško botanikos žodyno“ II dalis. Šios dalies paruošimas tęsėsi apie 20 metų.

Darbas tuo nesibaigė. Dabar Botanikos žodyno komisija, veikianti kaip Lietuvos botanikų draugijos padalinys prie LTSR MA Botanikos instituto, ėmėsi iš naujo peržiūrėti, patikslinti ir papildyti augalų vardyną, paruošti šios I Botanikos žodyno dalies naują leidimą. Tas darbas sistemingai dirbamas: į komisijos darbą įtraukta keletas naujų specialistų: dumblių vardams – G. Jankavičiūtė, grybų vardams – J. Mazelaitis, samanų vardams – A. Kuzas, dekoratyvinių augalų vardams – Vilniaus universiteto Botanikos sodo vedėja A. Lučinskienė, komisijos sekretoriaus pareigoms – R. Jankevičienė. Posėdžiuose visuomet dalyvauja MA Lietuvių kalbos ir literatūros instituto Terminologijos grupės nariai. Darbas jau įpusėtas.

J. Dagys

TERMININIAI FRAZEOLIZMAI SU ASMENVARDŽIAIS

Termininių frazeologizmų daugiausia pasitaiko liaudies šnekamojoje kalboje. Nors mokslo ir technikos pažanga, naujos visuomeninio politinio gyvenimo sąlygos reikalauja vis naujų ne tik vienažodžių, bet ir sudėtinių terminų, tačiau liaudiniai termininiai frazeologizmai į šiuolaikinę mokslinę terminiją palyginti retai patenka. Dar rečiau mokslinėje terminijoje jie atsiranda kaip verstiniai iš kitų kalbų.

Daugiausia termininių frazeologizmų pasitaiko augalų pavadinimų tarpe, pvz.: *kiškio kopūstai* „kiškiakopūstis“, *varlės ašarėlės* „nemiršėlė“, rečiau gyvūnų terminijoje – *medinoji ožka* „stirna“, *Biržų vagis* „laumžirgis“, dar rečiau techniškių mokslų šakose, pvz.: astronomijoje – *dangaus rykštė* „kometa“, geologijoje – *perkūno kulka* „belemnitas“ ir t. t.

Atskirą termininių frazeologizmų grupelę sudaro tokie, kurie tam tikru atžvilgiu siejasi su onomastika, nes vienas jų komponentas yra asmenvardis, pvz., *Marės lapai*¹, *Jonio dobilai* ir t. t. Į tokius frazeologizmus įeinantieji vardai beveik ištiesai yra krikščioniški, todėl jie iš dalies nusako ir tokių terminų atsiradimo apytikslę istorinę datą, t. y. lietuvių kalboje jie pradėjo formuotis, praėjus kuriam

¹ Rašant straipsnį, naudota ši literatūra ir rankraštiniai fondai: J. Dagys, Lietuviškas botanikos žodynas, I, Kaunas, 1938; I. Edelmane, Daži augu nosaukumi, kas saistāmi ar krāsu, garšu un smaržu nosaukumi, – Veltījums Akadēmikim Jānim Endzelīnam 1873–1973, Rīgā, 1972, p. 274–292; J. Elisonas, Zoologijos sistematikos terminų žodynelis, Kaunas, 1920; Jacoby, Litauischen Litterarischen Gesellschaft, II, Heidelberg, 1887, p. 133–143; J. Kalvaitis, Lietuvių žodžių klėtėlė, Tilžė, 1910, p. 72–84; K. Mülenbacha, Latviešu valodas vārdnīca, II, Rīga, 1925–1927; Akademinių Lietuvių kalbos žodyno kartoteka bei Lietuvių kalbos atlaso fondai, esantys Lietuvių kalbos ir literatūros institute. Kai kurie termininiai frazeologizmai užrašyti pačios autorės iš tarmių.

Termininių frazeologizmų reikšmės pateikiamos pridedamajame sąrašė.